

PETER EIGNER

Ausztria gazdasági teljesítménye a 20. században

Megjegyzések a bankrendszer és az ipar szerepéről és egymásra gyakorolt hatásukról

Ausztria eseménydús 20. századi történelme a Habsburg Monarchiától kezdve az Első Osztrák Köztársaságon, az autoritárius „*Ständestaat*”-on, az ország náci Németországhoz csatolásán át a Második Osztrák Köztársaságig bővelkedik különböző politikai rendszerekben. Az időszak gazdasági tekintetben is változatos: míg a két háború közt Ausztria gazdasága a világon az egyik leggyengébb teljesítményt produkálta, 1945 után Németország „gazdasági csodá”-jához hasonlatos fejlődés játszódott le, mely az országot a világ leggazdagabbjainak sorába emelte. A kudarc és a siker okainak meghatározása mellett kitüntetett figyelmet szeretnék fordítani a bank- és ipari szektor szerepére és kölcsönös kapcsolatukra, a gazdaság teljesítményére gyakorolt hatásukra.

A bankrendszer és az ipar közti kölcsönhatás általában véve is tudományos viták és spekulációk tárgya több mint száz éve. Ausztria, még inkább Ausztria–Magyarország ideális kutatási területnek bizonyul ebből a szempontból.

Ausztria univerzális bankrendszerének fejlődése, 1880–1918

Az univerzális bankokra épülő bankrendszerek Európában az 1880-as évek és 1914 között terjedtek el. Az univerzális bankok banki tranzakciók és szolgáltatások majdnem teljes tárházát nyújtották, a „rövid távú passzív bankügyleteket hosszú távú befektetési bankártevékenységgel kombinálták”, emellett alkuszi tevékenységet, portfóliókezelést, részvényvásárlásokat bonyolítottak, szavazati jogot szereztek részvénytársaságokban saját részre vagy ügyféli megbízásból.¹ Kutatási eredmények feltárták, hogy a banki, ipari és kereskedelmi szektor szoros kapcsolata különösen Közép-Európában volt jelentős, s napjainkban Ausztria–Magyarországra a 19. század utolsó negyedétől kezdve úgy tekintenek, mint ahol az univerzális banki szolgáltatások – még Németországhoz viszonyítva is – a legtisztább formában valósultak meg.²

A 19. század végéig Bécs nagy kereskedelmi bankjai az ipar támogatóiként nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket.³ Ennek oka nem (vagy óvatosabban fogalmazva, kevésbé) a magánbefektetők és a magántőke hiánya volt (kivéve talán a Habsburg Monarchia néhány periferiális és elmaradott területét). Az ipari fejlesztésekhez való tétova viszonyulást az osztrák üzleti élet általános kockázattellenessége alakította ki, melyet a „*Gründer-*

¹ Teichova, A: *Banking and Industry in Central Europe*. In: Teichova, A. – Kurgan-van Hentenryk, G. – Ziegler, D. (eds): *Banking, Trade and Industry. Europe, America and Asia from the thirteenth to the twentieth century*. Cambridge, 1997. 214–215.

² Teichova: *Banking and Industry*, 216.

³ Teichova: *Banking and Industry*, 216.

zeit”, a növekedés éveit követő 1873-as tőzsdei összeomlás is megerősített. Mint „profit-maximalizálók” és „kockázat-minimalizálók”⁴, a bécsi részvénytársasági bankok inkább a biztosabb vasútépítési beruházásokat és az államköölcsönöket részesítették előnyben az ipar kockázatosabb finanszírozásával szemben. 1890-től a helyzet lassan megváltozott, a bankoknak új profitforrások után kellett nézniük. Ezután nemcsak nyereséges vállalatok részvénytársasággá való alakításában vettek részt előszeretettel, hanem – még mindig óvatosan – ipari beruházások finanszírozásában is.⁵

Az ipari szektor bankoktól való növekvő függőségét tükrözte a részvénytársaságoknak adott kölcsönök terjedése. Az iparvállalatok másik jelentős finanszírozási forrása – Alois Mosser⁶ kutatásai alapján egészen 1900-ig – a saját erő volt. Míg az osztrák bankrendszer más fejlett országokhoz hasonló mértékben vett részt a tőkefelhalmozásban és tőkemobilizációban, azokhoz viszonyítva sokkal nagyobb volt a szerepe a tőkeallokációban.⁷ A bankköölcsönöket részvényekkel fedezték, a kliensvállalatok ellenőrzését pedig az egymással kölcsönösen összefonódó igazgatósági helyek (*interlocking directorates*) rendszerével erősítették meg, amelyek fontos információs csatornaként működtek. Ausztria–Magyarország 1914 előtti ipari fejlődése a főbb gyáripari ágazatokban egyre növekvő koncentráció révén ment végbe, amely vagy kartellizációt, vagy horizontális vagy vertikális integrációt hozott magával. A bankok fontos, gyakran vezető szerepet játszottak ezekben a folyamatokban.⁸ Számos ágazatban (cukor- és kőolajipar, szénbányászat, fafeldolgozás) gyakran kereskedelmi szerepet is vállaltak bizományi értékesítéssel vagy kartellek képviselésével. A bank és az ipari szektor sajátos kapcsolatát a jogi és fiskális szabályozás alakította:⁹ az ipari részvénytársaságok kerültek a hosszúlejáratú hiteleket, helyette előnyben részesítették az új részvények kibocsátását bankokon keresztül, mivel az adótörvények kedvezőtlenül érintették növekedésüket. Ausztria–Magyarország tőkéletlen tőkepiacának szerepét a bankrendszernek kellett helyettesíteni. Ezirányú tevékenységük nyomán 1914-re a nagy bécsi bankok stratégiai pozícióba kerültek az ipar majdnem minden szegmensében, befolyásuk kiterjedt a birodalom teljes területére.¹⁰ Hatalmuk tetőpontjához érkeztek.¹¹

⁴ Cameron, R. et al.: *Banking in the Early Stages of Industrialization*. New York, 1967. 13.

⁵ A bank- és ipari szektor kapcsolatának különböző szakaszairól lásd: Rudolph, R.: *Banking and Industrialization in Austria-Hungary*. Cambridge, 1976.

⁶ Mosser, A.: *Die Industrieaktiengesellschaft in Österreich, 1880–1913*. Vienna, 1980. 105. Mosser 1900-ig 2:1 arányban határozza meg az önerő és a hitelek arányát, ezután az önerő aránya 60%-ra esett vissza.

⁷ Rudolph: *Banking and Industrialization*, 159.

⁸ Rudolf Hilferding már 1909-ben kijelentette Fináncsőke című művében: Ausztria a legegységelműbb példája a banktőke kartellizációban játszott közvetett és szándékos szerepvállalásának. Hilferding, R.: *Finance Capital. A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*. London, 1981. 213.

⁹ Teichova: *Banking and Industry*, 218.

¹⁰ Csak a Magyar Általános Hitelbank tudott lépést tartani a vezető bécsi intézetekkel. A cseh bankok megerősödése, így a Živnostenská bankáé is lassan kezdődött, és 1918 után jórészt le is állt. Teichova: *Banking and Industry*, 219.

¹¹ Azonban ha a mérlegeket alaposan megvizsgáljuk, befagyott ipari hiteleket találunk, és a bankrészvények túlzott felhalmozására utaló jeleket látunk az értékpapírtárcában. Weber, F.: *Universal Banking in the Interwar Central Europe*. In: James, H. – Lindgren, H. – Teichova, A. (eds.): *The Roles of Banks in the Interwar Economy*. Cambridge, 1991. 19.

Ezt a történetet már sokan elmondták. A legújabb banktörténeti irodalom azonban számos kérdést felvetett időközben, például az univerzális bankok növekedést elősegítő szerepével kapcsolatban.¹²

Bár az univerzális bankok német rendszere iránti érdeklődést felkeltette az a gazdasági szakemberek körében egyre inkább elterjedő felismerés, hogy a pénzügyi rendszerek jelentős szerepet játszanak a gazdaság fejlődésében, illetve az USA-ban lejátszódott banki dereguláció, Ausztria – jóllehet az univerzális bankok rendszereinek legtisztább formájaként emlegettük – hiányzó láncszem maradt a nemzetközi banktörténetírásban. Ezért alábbi gondolataim további kutatások kezdőpontjaként értelmezendők.

A nagy bankok szerepét és jelentőségét sokan vitatják. A hitelbankok még hatalmuk tetőpontján is csak az összes pénzügyi intézmény által birtokolt aktívák kisebb hányadával rendelkeztek. Ez a tény figyelmünket más intézmények, például a takarékpénztárak és a hitelszövetkezetek felé irányítja. Habár Ausztria pénzügyi rendszerét alapvetően bankorientált pénzügyi rendszerként jellemezhetjük, az is nyilvánvaló, hogy ebből a rendszerből sem hiányozhatott a funkciók megosztása. Az osztrák bankrendszer átfogó elemzését tehát nem lehet leszűkíteni a hitelbankok vizsgálatára.

Egy másik lényeges kérdés lehet Ausztria bankrendszerének megfelelő alkalmazkodása és hatékonysága: mennyire voltak hatékonyak az osztrák bankok az ipar finanszírozásában, és – tekintetbe véve Richard Tilly véleményét, aki a német bankok üzletpolitikáját „segítségnyújtás az erősnek”¹³ címkével jellemezte – elég sikeresen illeszkedett-e az univerzális bankok rendszere az Ausztriában jelentős kis- és középvállalkozásokhoz? Még ha döntő jelentőséget tulajdonítunk is a nagyvállalati szektornak, melyben a nagy bankok aránytalanul jelentős szerepet vállaltak, ez nem szükségszerűen jelenti a nagy bankok túlsúlyát a gazdaság ezen szegmensében sem, mert itt is az önfinanszírozás dominált.

Egy másik, például Caroline Fohllin¹⁴ által képviselt kutatási irányzat a hitelbankok mint pénzügyi szervezetek hatékonyságára és információ-áramoltató szerepére koncentrál. Az 1880-as évek és az 1913 közötti időszak kutatásaira alapozott eredményei azt bizonyítják, hogy Németországban a bankok ekkor nem gyakoroltak tartós és jelentős hatást a pénzügyi struktúrára, a gazdasági teljesítményre és a befektetésekre. Ausztriára vonatkozóan nem állnak rendelkezésre ilyen irányú kutatások. A bankok és az ipar relatív erejét illetően a kutatási eredmények egyértelműen igazolják, hogy a különféle banki funkciók halmozásának köszönhetően az osztrák univerzális bankok és az ipar kapcsolata 1918 előtt nem volt kiegyensúlyozott. A fent említett banki funkciók az alábbiak voltak:

1. Hosszú-lejáratú folyószámla hitelezés hitelmegszabási jogkörrel;
2. A bankok részesedése nem-bank vállalatokban a bankoknak a vállalati felügyelőbizottságokban való képviselésével együtt;¹⁵

¹² Az alábbi megjegyzések Richard Tilly a 2003 októberében az európai banktörténetészek korfui konferenciáján tartott, „A német bankrendszer és historiográfiája. A legújabb keletű publikációk bemutatása” című előadásán alapulnak. Guinnane, Timothy: *Delegated Monitors, Large and Small: Germany's Banking System, 1800–1914*. *Journal of Economic Literature*, vol. 40. (2002) 73–124.

¹³ Tilly, R.: *German Banking. Development Assistance for the Strong*. In: *Journal of European Economic History*, vol. 15. (1986) 113–152.

¹⁴ Fohllin, C.: *Universal Banking in Pre-War I Germany: Model or Myth?* *Explorations in Economic History*, vol. 36. (1999) 305–343.

¹⁵ A szerző jelenleg is végzi *Die Konzentration der Entscheidungsmacht. Personelle Verflechtungen zwischen den Wiener Großbanken und Industrieaktiengesellschaften, 1895–1940* című disszertációjának átdolgozását. Diss. 2 vol., Wien, 1997. Áttekintést lásd: Eigner, P.: *Interlocking Directorships Between Commercial Banks and Industry in Interwar Vienna*. In: Teichova, A. – Gourvish,

3. Szavazás meghatalmazottként kliens cégeknél (*Depotstimmrecht* – jog más vállalatok közgyűlésein való szavazásra, a banknál letétbe helyezett értékpapírok tulajdonosainak nevében).

Ez az aránytalanság a banki szektor ipar feletti dominanciájának téziséhez vezetett. A két háború közötti időszakot felölelő németországi¹⁶ és magyarországi kutatások nem igazolják ezt, általános vélekedések szerint a nagy bankok hanyatlóban voltak, közvetítői hatékonyságuk gyengült. Ez alól azonban Ausztria kivételnek látszik.

Gazdasági kudarc – Ausztria a két háború között, 1918–1938

A Habsburg Birodalom felbomlása után a bankok hirtelen nemzetközileg diverzifikált ipari konszernek élén találták magukat, így a bankrendszer és az ipar kapcsolatát drámaian érintette a Birodalom széthullása. Az osztrák bankok korábbi befolyásuk visszaszerzésére tett erőfeszítései kudarcba fulladtak. A megszokott üzletmenethez való ragaszkodásuk folytán üzleti politikájukat nem tudták a nagy mértékben megváltozott környezethez igazítani. Ráadásul szerepük is módosult. A vezető bécsi bankok 1918 után közvetítő szerepet játszottak nyugat-európai és amerikai tőkés csoportok, melyek számottevő részesedést szereztek bennük, különösen az 1919 és 1923 közötti inflációs időszakban, valamint Délkelet-Európa új piaci között. A külföldi tőke emellett egyre inkább teret nyert az osztrák bankok korábbi ipari holdingjaiban Ausztrián belül és a Monarchia többi utódállamaiban is. Pozíciójukat új versenytársak, mint például a cseh *Živnostenská Banka* is gyöngítették a saját univerzális banki rendszerüket kialakító utódállamokban, mely bankok a „*nosztrifikáció*” során megerősödve átvették az osztrák bankok helyét.¹⁷ A bankok nemcsak ipari leányvállalataik egy részét veszítették el az utódállamokban végbement „*nacionalizáció*” során, hanem a vállalatok – köztük néhány jól prosperáló vállalat – finanszírozásában korábban játszott vezető szerepüket is, különösen Csehszlovákiában.

A német- és magyarországi fejleményekkel ellentétben a bankok és az iparvállalatok közötti kapcsolat Ausztriában a két világháború közötti időszak kezdetén – melyet végül hiperinfláció jellemezett – megerősödött. Az ipar emancipációjának nem mutatkoztak jelei. Mosser szerint a „befektetések alacsony volumene” miatt a bankoknak és az iparnak nyilvánvalóan nem sikerült az új piaci viszonyokhoz alkalmazkodni, ami nem a rendelkezésre álló tőke, hanem az ígéretes befektetési lehetőségek hiányának számlájára volt írható.¹⁸ A vál-

T. – Pogány, A. (eds.): *Universal Banking in the Twentieth Century. Finance, Industry and the State in North and Central Europe*. Aldershot, 1994. 260–293.

¹⁶ Wixforth, H.: *Banken und Schwerindustrie in der Weimarer Republik*. Cologne-Weimar, 1995.; Born, K. E.: *Die Deutsche Bank in der Inflation nach dem Ersten Weltkrieg*. Beiträge zu Wirtschafts- und Währungsfragen und zur Bankengeschichte, Bd. 17. (1979) 27–28.

¹⁷ A szerkezeti hasonlóságok ellenére a csehszlovák bankrendszer alapjaiban különbözik a többi utódállamtól. Míg a csehszlovák gazdaság és bankrendszer független maradt a külföldi tőke befolyásától, addig annak aránya a román, jugoszláv, kisebb mértékben a lengyel és bolgár kereskedelmi bankokban magas volt. Teichova, A: *An Economic Background to Munich. International Business and Czechoslovakia 1918–1938*. Cambridge, 1974. 342.; uő: *East-Central and South-East Europe, 1919–1939*. In: Mathias, P. – Pollard, S. (eds.): *The Cambridge Economic History of Europe*. Cambridge, 1989. 924.

¹⁸ Lásd: Mosser: *Financing industrial companies in interwar Austria: working capital and liquidity*. In: Teichova – Gourvish – Pogány (eds.): *Universal Banking in the Twentieth Century*, 208.; Mosser – Teichova: *Investment behaviour of industrial joint-stock companies and industrial shareholding by the Österreichische Credit-Anstalt: inducement or obstacle to renewal and*

latok a belső tőkeforrásokat preferálták vagy – részvénytársaságok esetében – a részvénykibocsátásos finanszírozást, míg a hosszúlejáratú kölcsönök alárendelt szerepet játszottak, akárcsak az I. világháború előtt. A viszonylagosan alacsony befektetési aktivitás okait a hitelnyújtás általános körülményeiben és a hozzájuk kapcsolt feltételekben kereshetjük.

A vállalatok az osztrák adórendszer miatt is inkább a belső finanszírozást választották, mivel bizonyos hitelformák nem voltak jövedelmezők (például kötvénykibocsátás), miután mind a kamatokat, mind az osztalékot megadóztatták.¹⁹ Néhány kivételtől eltekintve még Ausztria legnagyobb iparvállalatai sem voltak abban a helyzetben, hogy hosszú lejáratú külföldi tőkéhez juthattak volna. Azzal, hogy olcsó nyugati hiteleket szereztek nagy iparvállalatoknak, és ezzel próbálták a kamatterheket enyhíteni, a bankok gyakorlatilag kettévágták a hitelpiacot; a kis- és középvállalkozásokat alárendelt szerepbe kényszerítve, gyakran kétszeres kamatot fizettetve velük a dollár-, illetve sterlingkölcsönökhöz képest.²⁰ Mosser kutatásai szerint az ipari részvénytársaságok működőtőke-ellátottsága nem volt megfelelő, ezért a rövidlejáratú kölcsönökre 1929-ig nagyarányú kereslet alakult ki.²¹ A háború utáni inflációs zűrzavar és a pénzügyi krízisek még inkább növelték a keresletet. A bankoknak főleg az okozott nehézséget, hogy a takarékpénztárak nem nyújtottak elegendő hazai forrást, ezért az osztrák pénzügyi szektor külföldi adósságállománya – mely a bankok rövid távú eladósodásában nyilvánult meg – nőtt.

A bécsi tőzsde jelentéktelen maradt, leszámítva egy rövid, lázas aktivitási időszakot, amely az 1923-ban magasba szökő árakkal kulminált, majd 1924-ben a francia frankkal kapcsolatos sikertelen spekulációval ért véget. Az osztrák tőkepiac ettől kezdve stagnált. A bankok még inkább ipari vállalatholdingokká váltak, habár hangsúlyozni kell, hogy főként kényszerhelyzetből fakadó befektetési banki szerep következtében. 1918 után már nem annyira az iparvállalatok támogatásával, mint inkább saját vállalataik megmentésével voltak elfoglalva.²² A „*Veraktionierung*” politikája, melyben új részvények kibocsátásán keresztül próbálták a vállalatokat rávenni a befagyott hitelek visszafizetésére, megerősítette a bankok és az ipar összefonódását.²³ A bankok, bár hajlandónak mutatkoztak megválni túlméretezett holdingjaiktól, nem jártak sikerrel. Másrészt viszont már korábban tisztában kellett volna lenniük azzal, hogy iparvállalat-adósaik felszínen tartása, az ipari veszteségek finanszírozása, az osztalékfizetés fenntartása egyre inkább csak a „prosperitás illúziójára”²⁴ épült. Ehelyett inkább az osztrák ipar strukturális átalakításába kellett volna befektetniük.

Amikor az 1920-as évek közepén nagyarányú spekulációk következtében az árak elszálltak, és a harmincas években kitért a világgazdasági válság, a bankok likviditási hiánya fizetési képzetlenséghez és összeolvadásokhoz vezetett. Ez a folyamat az 1920-as évek közepén kezdődött, és 1929-ben érte el csúcspontját, amikor is a *Creditanstalt* bekebelezte a *Bodencreditanstalt*ot. A *Creditanstalt* 1931-es összeomlása²⁵ nemcsak vezetési hibák és a terjeszkedés politikája miatt következett be, hanem számos fontos univerzális bank és azok

change in industry in interwar Austria. In: James – Lindgren – Teichova (eds.): *The Roles of Banks in the Interwar Economy*. Cambridge, 1991. 134.

¹⁹ Mosser – Teichova: *Investment behaviour*, 131.

²⁰ Weber: *Universal Banking*, 23.

²¹ Mosser: *Financing industrial companies*, 211.

²² Rosovsky, H.: *Alexander Gerschenkron: A Personal and Fond Recollection*. *Journal of Economic History*, vol. 39. (1970) 1009–1013.

²³ Weber: *Universal Banking*, 21.

²⁴ Teichova: *Banking and Industry*, 222.

²⁵ Stiefel, D.: *Finanzdiplomatie und Weltwirtschaftskrise*. Frankfurt on Main, 1989.

ipari holdingjainak az 1920-as évek óta végrehajtott bekebelezése folytán is. A *Creditanstalt* összeomlását a legszigorúbb államilag finanszírozott bankösszeolvadás-hullám követte, mely az ország gazdaságát „karcúsodásra” kényszerítette, s többé-kevésbé egy-bankrendszer hozott létre Ausztriában.²⁶ „A fizetéseképtelen bankrendszer terheit a kormány vette magára”²⁷ – végső soron az adófizetők. Az államnak mint „végső hitelező”-nek (*lender of last resort*) kötelessége volt segítséget nyújtani: a bankokat vagy felszámolási eljárás alá helyezték vagy összevonták, részben vagy egészben állami kézbe kerültek, veszteségüket konszolidálták, tőkéjüket leszállították.

A bankrendszer és az ipari szektor rákövetkező újjáépítési és racionalizációs lépésekkel jellemzett „karcúsodása”²⁸ (a folyamat *ausztrifikációként*²⁹ vált ismertté, mivel a bankok 1931-től megváltak szinte minden külföldi érdekeltségüktől) a bankszektor és az ipar központosított struktúrájának megerősödéséhez vezetett. Az 1931-es év pénzügyi összeomlása az 1930-as évek világgazdasági válságának kontextusában a Közép-Európában az 1880-as évektől működő vegyes bankrendszer végét jelentette.

Egészében véve Ausztria gazdasága stagnált a két világháború között. Mind a bank-, mind az ipari szektor felelős volt a gyenge teljesítményért, sőt Mosser³⁰ véleménye szerint az ipart még nagyobb felelősség terheli a gazdasági növekedés elmaradásáért. Az ipar teljesítménye egyszer sem haladta meg a háború előtti szintet, és jóval elmaradt attól az 1930-as évek nagy világgazdasági válsága idején. Mosser arra a következtetésre jut, hogy „az osztrák ipar nem volt képes hasznosítani a Habsburg Monarchiától örökölt viszonylagos túliparosodottságát, azaz nem volt képes erre építkezni, végrehajtva a szükséges strukturális átalakításokat”³¹. Ez a banki szektorra is igaz. De míg az ipar túlságosan pesszimistán szemlélte a gazdaság kilátásait, és a befektetések nagyrészt költségcsökkentésre (racionalizálásra) és nem a termelés növelésére irányultak, a bankok túlzottan optimistán viselkedtek, legalábbis 1931-ig: illúziókra épülő politikát folytattak, mely illúziók soha nem váltak valóra.

A náci közbjáték és gazdasági következményei

A náci uralom idején a bankrendszer alapjaiban nem változott, leszámítva a zsidó származású vagy politikailag megbízhatatlan bankárok és igazgatók leváltását nem-zsidókra, németekre és osztrákokra. Az osztrák bankok ismét profitot termeltek – a német bankok által történt megszerzésük stratégiaileg a Délkelet-Európába való behatolást szolgálta. A bankok új feladata főként Hitler háborús erőfeszítéseinek finanszírozása volt. Ami azonban igaz

²⁶ Teichova: *Banking and Industry*, 223. Míg a hitelbankok körében a koncentráció nőtt, ezzel némileg ellentmondásban a döntéshozatal fokozódó centralizációja együtt járt a bankügyfelekkel kapcsolatos információk gyöngyülő ellenőrzésével. (A gyakran negyven helyet is meghaladó felügyelőbizottsági pozíció összehalmozása a bank képviselői által az „áttekinthetőség elvesztéséhez” vezetett.)

²⁷ Teichova: *Banking and Industry*, 223.

²⁸ „A rendszerint választott módszer a kölcsönök nagyarányú leírása és a részvények forgalomból való kivonása volt, valamint a hitelek egy részének új részvénytőkévé való átalakítása”. Weber: *Universal Banking*, 24.

²⁹ A terminust D. Stiefel vezette be: *The Reconstruction of the Creditanstalt*. In: Teichova, A. – Cotrell, P. (eds.): *International Business & Central Europe, 1918–1939*, 426.

³⁰ Mosser – Teichova: *Investment behaviour*, 123.

³¹ Mosser – Teichova: *Investment behaviour*, 123.

Ausztriára és az osztrákokra, az igaz az osztrák bankokra is: nemcsak áldozatok, de tettesek is voltak.

Az iparban számos új vállalat jött létre, jó néhány ezekből összeolvadás eredményeként. A kőolaj-termelés volumene növekedett, a Duna mentén és a Tauern-régióban vízierőművek építése kezdődött. A vas- és acélipar kapacitása nagy mértékben növekedett a linzi *Hermann Göring Reichswerke AG* gyár megnyitásával. A linzi nitrogéngyár volt Ausztria első igazi nagy vegyipari üzeme, a lenzingi viszkóz- és a *Ranshofen* alumíniumüzem pedig még európai mértékkel mérve is különösen nagy kapacitású gyárak voltak.³²

A náci uralom ipari szektorra tett hatását négy fő jellemzővel írhatjuk le:³³

1. Változás a tulajdonszerkezetben;
2. Nagyüzemek tömeges megjelenése a kis- és középvállalkozások rovására;
3. Strukturális elmozdulás az alapanyag-termelés irányába a fogyasztásközpontú, hagyományos osztrák ágazatok, mint például a bőr-, textil-, papír- és ruhaipar rovására;
4. Változás az ipar regionális szerkezetében.

A fentiek mellett még egy jellegzetességet meg kell említenünk: a tulajdonviszonyokban történt radikális változásokat. Az *Anschluss*t az osztrák vállalatok „németesítése” követte; 1945-re a német tulajdon aránya az osztrák részvénytársaságokban (beleértve a bankokat és a biztosítótársaságokat is) 57%-ra nőtt,³⁴ ami a háború utáni helyzetet is alapjaiban meghatározta.

A „vegyes gazdaság”³⁵ kialakulása, 1945–1980 – egy sikertörténet

Ausztria két világháború utáni gazdasági teljesítményének összehasonlítása egymásnak elmentmondó képet tár elénk. Ez részben az eltérő pszichológiai alapállásnak is köszönhető: az osztrák gazdaság életképtelenségének doktrínája általánosan elfogadottá vált az Első Osztrák Köztársaság gazdasági és politikai vezetőinek körében (kivéve néhány bankárt, akik nem vettek tudomást a változásokról), és ez pszichológiai gátként önmagát beteljesítő jóslat lett.³⁶ 1945 után a vélemény Ausztria mint független és demokratikus állam létéről gyökeresen megváltozott. A „nemkívánatos állam” hirtelen csaknem mindenki által óhajtottá vált.

Az univerzális bankok rendszere túlélte a 20. század politikai viszontagságait. A kevés még létező bécsi bank pedig túlélte a II. világháborút. Az osztrák gazdaságban azonban új elemként megjelent az állami szektor. 1945 után az állami tulajdon addig nem látott mértékben nyert teret a gazdaságban,³⁷ a nyugati világban Ausztriában volt jelen ekkor a leg-

³² 1945 után vita bontakozott ki arról, vajon ezen vállalatok némelyike nem túlméretezett-e az osztrák gazdasághoz képest. Méretüket érintetlenül hagyni végül is jó döntésnek bizonyult Ausztria gyors gazdasági helyreállítása során.

³³ Bardy, R.: *Austria's Economy during the Second World War (A Survey)*. In: Matis, H. (ed.): *The Economic Development of Austria since 1870*. Aldershot, 1994. 537.

³⁴ Klambauer, O.: *Die Frage des Deutschen Eigentums in Österreich*. Jahrbuch für Zeitgeschichte, 1978. 148.

³⁵ Eduard März és Maria Szecsi Ausztria 1945 utáni gazdaságát „vegyes gazdaság”-nak nevezte, mivel egyszerre voltak jelen a piacgazdaság és a tervgazdaság (az erős állami beavatkozás) elemei. März, E. – Szecsi, M.: *Austria's Economic Development, 1945–1978*. In: Matis (ed.): *Economic Development*, 546.

³⁶ März – Szecsi: *Austria's Economic Development*, 542–543.

³⁷ Lásd még www.aeiou.at/aeiou.encyclp.v/v313619.htm. Az államosítás jelentősége túllépett a gazdaság területén, Ferdinand Lacina volt osztrák pénzügyminiszter véleménye szerint az államosítás

nagyobb arányban. Két államosítási törvénnyel³⁸ az osztrák parlament 71 nagyvállalatot, 3 bankot – a két vezető intézetet, a *Creditanstalt–Bankvereint* és a *Länderbankot*, valamint a kisebb *Österreichisches Credit-Institutot*, melyeket később részvénytársaságokká alakítottak, és a villamosenergia-szektor 85%-át vette állami tulajdonba.³⁹ A folyamatot főként az a félelem mozgatta, hogy a szövetséges erők a potsdami megállapodás alapján esetleg átveszik a német tulajdonú vállalatokat.⁴⁰ Emellett nem volt elégséges az osztrák magántőke az újjáépítéshez, külföldi tőke bevonására pedig politikai okokból nem kerülhetett sor. A vállalatok jogi struktúrája nem változott meg, a volt tulajdonosokat a németek kivételével kártalanították, az ő esetükben kárpótlás nélküli kisajátítást fogantatosítottak. A bankok és az iparvállalatok vezetésében a magángazdaság szabályai érvényesültek. Az államosított bankokat leválasztották az iparvállalatok adminisztrációjáról, és a Pénzügyminisztérium felügyelete alá helyezték. Ennek köszönhetően az iparral összehasonlítva függetlenebbül és politikai befolyástól mentesebben működhettek.

Egészében azonban – nem hagyva figyelmen kívül az osztrák lakosság kényszerű áldozatait a fogyasztást illetően⁴¹ – Ausztria 1945 utáni gyors gazdasági újjáépítése, melyet a német fejlődéshez hasonló osztrák gazdasági csodaként (*Wirtschaftswunder*) ismerünk, nagyrészt az USA gazdasági segítségének, nevezetesen a Marshall-segélynek, azaz az Európai Újjáépítési Programnak (ERP) köszönhető. A legnagyobb hatást az osztrák gazdaságra a Marshall-terv speciális befektetés–finanszírozási és ösztönzési eszköze, az ún. *counterpart* eszközökön alapuló közvetlen segítségnyújtás gyakorolta. Az ERP olyan volumenű befektetést tett lehetővé, melyre saját erőből Ausztria soha nem lett volna képes.⁴² A Marshall-segély, mely a hangsúlyt a befektetésekre és nem a költségvetési követelményekre helyezte, alapjaiban különbözött az 1922-es genfi segélyprogramtól. 1955-ig a *counterpart*

„az osztrák gazdaság stratégiai ágazatainak politikai semlegesítését” jelentette. Lásd: Lacina, F.: *Előszó*. In: Deutsch, R.: *Geschichte der Verstaatlichung in Österreich*, Bd. 1. Vienna, 1978. 4. Az érvelést az államosítás és a szociális partneri viszony (Sozialpartnerschaft) eredete közti szoros kapcsolat is alátámasztja.

³⁸ Szövetségi törvények, *Bundesgesetzblatt*, 168/1947. és 81/1947.

³⁹ Az államosítás számos iparvállalatot érintett a bányászat, vas- és acélipar, az egyéb fémipar, a gépgyártás, az építőipar, a hajóépítés, valamint a petrokémia és a vegyipar területén. Az elektromos erőművek nagy része az osztrák tartományok tulajdonába ment át, míg a legnagyobb erőműveket speciális szervezetek ellenőrzése alá helyezték, amelyekben a szövetségi kormány többségi érdekeltséggel bírt (Österreichische Elektrizitätswirtschafts AG, Verbundgesellschaft). Ennek következtében 1949-re állami tulajdonba és ellenőrzés alá került az alapvető ipari ágazatok csaknem mindegyike, a gépgyártás, fémipar, vegyipar és a villamosenergia-ipar részvényeinek fele. Az osztrák bankok részvényeinek 94%-a állami kézben volt. Az osztrák munkavállalók 22%-a állami tulajdonú vállalatoknál dolgozott, a hozzáadott érték előállításában részesedésük elérte a 25%-ot. Klenner, F.: *Die österreichischen Gewerkschaften*. Vienna, 1967. 1555–1556.

⁴⁰ A szovjet megszállási övezetben lévő vállalatok ez alól kivételt képeztek, és szovjet irányítás alá kerültek. (USIA) A Szovjetunió sokáig akadályozta az osztrák államszerződés aláírását, majd 1955-ben 150 millió dollár kártérítés fejében lemondott Ausztria megszállásáról. Ugyanebben az évben jó néhány USIA-céget államosítottak.

⁴¹ Ez a kényszerű áldozathozatal két intézkedés következménye volt, az 1945 utáni valutaszabályozás, valamint az 1947 és 1951 közötti öt úgynevezett bér-ár-alku. (*Lohn-Preis-Abkommen*). Weber, F.: *Österreichs Wirtschaft in der Rekonstruktionsperiode nach 1945*. *Zeitgeschichte*, Jg. 15. (1987) 277–278. A későbbi szociális partneri viszony kezdetét ezek a paktumok jelentették.

⁴² Butschek, F.: *The Rebirth of the Austrian Economy after World War II – The Case of Discontinuity*. In: Matis (ed.): *Economic Development*, 289.

eszközök több mint felét (51,8%) az állami ipari beruházások kapták.⁴³ Abból a 11 milliárd osztrák schillingre rúgó hitelből, melyet az osztrák gazdaság kapott 1953-ig, körülbelül 3 milliárd jutott a szénbányászatnak és az energiaszektornak, 4 milliárdot ipari beruházásokra, 1,6 milliárdot a mezőgazdaságra, a fennmaradó összeget pedig a közlekedés és a kommunikációs hálózat újjáépítésére fordították.⁴⁴

Ez a finanszírozási forrás az időszakban a nettó beruházások 30%-át, a bruttó beruházásoknak pedig 20%-át fedezte. A gazdaság újjáépítéséhez és az azt követő fellendüléshez szükséges tömegtermelés alapját az állami tulajdonú ipari szektor jelentette. Nyersanyagokkal és félkészáru-termeléssel támogatta az exportorientált magánszektor – a világpiacon alul. 1955-ig az EPR-segélyek mellett azonban két fontos további tőkeforrást kell még megemlítenünk: az önerőt és a bankkölcsönöket. 1945 után az ipari finanszírozás becslést aránya alapján – az ipari magánberuházásokról pontos adatok nem állnak rendelkezésre – cáfolható a bankok dominanciája. A két háború közti időszakokkal ellentétben az erejét viszszenyert ipar volt Ausztria 1950 utáni gyors gazdasági növekedésének motorja.⁴⁵ A náci Németország által osztrák területen fegyverkezési céllal létrehozott ipari komplexumok könnyen alkalmazkodtak Ausztria gyorsan növekvő háború utáni gazdaságának igényeihez, megcáfolva minden korábbi aggodalmat azok túldimenzionáltságával kapcsolatban.⁴⁶ A nehézipar vállalatai, különösen a korábbi *Göring Reichswerke*, a későbbi *VOEST Alpine* az exportnövekedés és az ipari modernizáció „*pacemaker*”-ként szolgáltak.

1950 és 1970 között Ausztria előkelő helyet szerzett magának a prosperáló gazdaságok nemzetközi élbolyában, kissé megelőzve Németországot és jóval az OECD-országok átlaga fölött teljesítve. Ez a nagyarányú beruházásoknak, valamint az 1945 után megváltozott politikai légkörnek is köszönhető volt. A konfliktusokat kooperáció váltotta fel, mely politikai tekintetben a két nagy párt, az SPÖ (szociáldemokraták) és az ÖVP (konzervatívok) koalíciós kormányzásában nyilvánult meg. E politikai kultúra társadalmi–gazdasági vetületét jelentette a szociális partnerség intézménye (*Sozialpartnerschaft*).⁴⁷ E rendszerben az államosított ágazatok kulcsszerepet játszottak a fizetési és szociális feltételek javításában, a munkahelyek stabilitásának megteremtésében.

Míg a bankok gazdasági fellendülésben játszott szerepe nem teljesen tisztázott, a Második Köztársaság politikai–gazdasági rendszerében döntő volt működésük. A bankszektor politikai tényező lett, a pártpolitikai érdekszférákat jelző vörös és fekete bankok megkülönböztetése mellett a szakszervezetek, kamarák, ipari és bankszövetségek és hasonló szervezetek között is kialakultak hálózatok. A bankszféra egyre nagyobb szerepet játszott a gazdaságpolitika kialakításában, mivel a kormányok gyakran szorultak banki segítségre a költségvetés finanszírozásában. A háború utáni osztrák pénzügyi szektorra végig jellemző volt bankügyletek nagyarányú részvétele az állami gazdaságfinanszírozásban.⁴⁸ Mint közvetítő szervezetek, még mindig nagy jelentőséggel bírtak. A II. világháború után közvetlenül az ERP-források mellett a bankkölcsönök váltották ki a nemlétező tőkepiacot. Az osztrák bankok rekonstrukciós folyamata 1955-ig tartott. A rekonstrukciós törvény lehetővé tette, hogy

⁴³ Weber: *Österreichs Wirtschaft*, 284.

⁴⁴ März – Szecsi: *Austria's Economic Development*, 127.

⁴⁵ Mosser: *Financing industrial companies*, 208.

⁴⁶ März – Szecsi: *Austria's Economic Development*, 125.

⁴⁷ Stiefel: *Fifty Years of State-Owned Industry in Austria, 1946–1996*. In: Toninelli, P. A. (ed.): *The Rise and Fall of the State-Owned Enterprise in the Western World*. Cambridge, 2000. 243.

⁴⁸ Theurl, T: *Österreich*. In: Pohl, H. (ed.): *Europäische Bankengeschicht*. Frankfurt am Main, 1993. 584.

az 1954-es üzleti év végére a bankok kiigazítsák mérlegüket. 1945 óta nem publikálhatták mérlegeiket, most végre visszatérhettek a régi kerékvágásba, újra hozzáférhetővé váltak az üzleti adatok. A két állami bankot, a *Creditanstalt*ot és a *Länderbank*ot 1957-től fokozatosan privatizálták (51%-ban maradtak állami tulajdonban), de az igazi privatizáció 1990-től zajlott le. A Második Köztársaság vegyes gazdaságának rekonstrukciójában főként a *Creditanstalt* tevékenykedett hatékonyan.

Az osztrák gazdaság 1955-től tartó növekedése elfedett azonban néhány szerkezeti gyengeséget és változást. A nemzetközi kereslet a nyersanyagtól és a félkész termékektől a késztermékek irányába mozdult el. Az iparpolitikát elhanyagolták. A külföldi befektetők egyre inkább a modern, „tudásközpontú” ágazatok, például az elektronika, a vegyipar és a gépgyártás felé fordultak. Az állami szektorban 1963-ban kezdődő szervezeti változások 1966-ban az *Österreichische Industrieverwaltungs-Ges.m.b.H.* (1970-től *Österreichische Industrieholding AG*) megalapításához vezettek, mely további strukturális változásokat hajtott végre. Az 1960–1970-es években a vállalati összeolvadások két nagy hulláma csökkentette az állami tulajdonú vállalatok számát, követve az ipari koncentráció általános európai trendjét, főként a vas- és acéliparban. 1973-ban a vas- és acélipar összeolvadása következett be, melyet szektorális átalakítás követett. Ennek ellenére egészen 1980-ig az állami szektor egyik fő feladatának a magas foglalkoztatási ráta biztosítását tartották az ún. ausztriai *keynesianus* elvek jegyében, míg a szükséges szerkezeti korrekciókat nem hajtották végre.⁴⁹

Az osztrák gazdaság és az erősödő verseny, 1980–2004

A második olajválság kirobbanása után Ausztria növekedési mutatói jóval az európai OECD-országok átlaga alá zuhantak. A költségvetés stabilitási gondjai mellett az állami kézben lévő ipar, főként a vas- és acélipar ismételten gyenge pontnak bizonyult. Számos vállalat vált veszteségesé. A termékstruktúrák régóta változatlanok maradtak, az innovációt elhanyagolták, egyre sürgetőbbé vált a kereslet változásaira és a technológia fejlődésére való reagálás.

Az ÖIAG Kötvényprogrammal a szövetségi kormány újabb garanciát vállalt, melyet 1979-ben kiterjesztett, de az újjászervezésnek ennek ellenére sem sikerült megoldania az ipar strukturális és ciklikus problémáit. Az átstrukturálódás folyamata egyre inkább állami pénzügyi támogatásra és tőkeinjekciókra szorult, míg az 1960–1970-es években az állami hozzájárulás az önerő magas aránya mellett meglehetősen szerény volt.

1. táblázat

BERUHÁZÁSI FORRÁSOK AZ ÁLLAMI TULAJDONÚ IPARI SZÉKTORBAN, 1945–1970
(százalékban)

	1945–1953	1954–1960	1961–1970
ERP	45,1	6,7	2,3
Állami tőkebefektetés, támogatások	4,3	3,8	2,7
Önerő	50,6	89,5	95,0
Összes	100,0	100,0	100,0

Forrás: Weber: *Austrian Nationalized Industry (1946–1986)*. In: Matis (ed.): *Economic Development*, 251. old.

⁴⁹ Stiefel: *Fifty Years of State-Owned Industry*, 247.

Az 1980-as évek közepén az állami szektor végleg válságba jutott, ez az új ÖIAG-törvénnyel új átszervezéshez vezetett –, elkezdődött a (re)privatizáció időszaka, amit 1993-ban kormányrendelet is megerősített. Az ÖIAG, melynek rövid időn belül jelentős állami érdekeltségektől kellett megválnia, továbbra is kulcsszerepet játszott. A privatizáció közvetlen vállalateladásokból (menedzsmenti kivásárlás, tendereztetések) vagy részvényeladás útján történt. A privatizáció eredményeképp az állami tulajdon töredékére esett vissza. Néhány privatizáció sikertelennek bizonyult, néhányat rosszul készítettek elő. Emellett a privatizációs politika egészen a mai napig – bár sokan érvelnek amellett, hogy az ipar stratégiai területeinek osztrák kézben kell maradnia – a külföldi, leginkább a német pozíciókat erősítette olyan stratégiai területeken, mint az elektronika, a vegyipar, az autó- és gépgyártás.⁵⁰ Másrészt viszont számos, előzőleg állami kézben lévő vállalat élt át gyors teljesítmény-növekedést az 1990-es évek közepétől kezdve. Az állami tulajdonú bankok és iparvállalatok eladása végül is hozzájárult a költségvetési hiány lefaragásához és a maastrichti szerződés feltételeinek teljesítéséhez.

2. táblázat

ALKALMAZOTTAK SZÁMA AZ ÁLLAMI TULAJDONÚ VÁLLALATOKBAN, 1946–1995

1946	56 060	1975	116 717
1950	83 095	1980	116 602
1955	123 327	1985	102 160
1960	130 877	1990	83 136
1965	123 132	1993	64 859
1970	110 760	1995	18 888

Forrás: Stiefel: *Fifty Years of Industry*. In: Toninelli (ed.): *The Rise and Fall*, a 10.3 és 10.6-os táblázatok, 242., 248. old.

A *Creditanstalt*nak és a *Länderbank*nak mint Ausztria jóformán egyedüli túlélő univerzális bankjainak új versenytársakkal kellett szembenéznük. A hatvanas és a hetvenes években a különböző hitelintézetek és szektorok egységesüléssel mentek keresztül, ami az 1979-es banktörvényhez (*Kreditwesengesetz*) vezetett, mely lefektette az univerzális bankrendszer működésének alapelveit. Az „*univerzalizmus*”-ra való törekvés a pénzügyi intézetek bizonyos ügyfélcsoportokhoz való hagyományos kötődésének a végét is jelentette. Sem a bankok, sem a tőzsde nem tudta megtartani a bécsi tőkepiacon játszott vezető szerepét, mely maga is elvesztette nemzetközi jelentőségét. Az osztrák bankok iparvállalatainak első eladási hulláma 1983-ban következett be (Steyr Daimler Puch, Semperit Rufen AG, Wienerberger, Donau Chemie AG).

Az osztrák bankrendszer közelmúltját és jelenét a biztonságtól és védettségtől az erősödő versenybe való átmenettel jellemezhetjük a legjobban.⁵¹ Koncentráció, privatizáció és nemzetköziesedés jellemzi a pénzügyi szektort a globalizáció korában, ami a külföldi tulajdon nagyobb szerepéhez vezet az osztrák gazdaságban. Ami eddig elképzelhetetlen volt, az az 1990-es évektől erősödő banki koncentráció nyomán megtörtént. A *Zentralsparkasse*, egy korábbi helyi érdekeltségű takarékpénztár először a *Länderbank*ot, majd a *Credit-*

⁵⁰ Az 1945 utáni osztrák gazdasági növekedés egyik szembevetendő jellegzetessége a német gazdaságtól való növekvő függés. Németország nemcsak Ausztria legfontosabb gazdasági partnere mind az import, mind az export tekintetében, de az osztrák gazdaság legnagyobb befektetője is.

⁵¹ Csak egy esetet említünk: az osztrák bankok nyílt vagy burkolt kartellizációs stratégiát folytattak a banki kamatok és más kondíciók tekintetében, ez végül az Európai Unió egyik legnagyobb kartell-ügyéhez vezetett.

anstaltot is „lenyelte”. Ez az SPÖ és az ÖVP közti politikai konfliktushoz vezetett. Az új bankkolosszust, a *Bank Austria Creditanstaltot* végül a német *Hypo Vereinsbank* vásárolta meg. A bajor intézmény új stratégiájában az osztrák leányvállalat feladata a közép- és kelet-európai országok felé való nyitás volt.

A kommunizmus 1989-es összeomlása nyomán Bécs újra Közép- és Kelet-Európa egyik pénzügyi központjává vált. A volt kommunista országok gazdasági csődje, majd nyitása megerősítette Ausztria híd-szerepét ezen új piacok felé. Az osztrák bankok éltek a befektetési lehetőségekkel hagyományos történelmi piacaikon. Eltérő stratégiákkal kiterjedt hálózatokat építettek fel, vezető pozíciót vívtak ki a régió országainak gazdaságában. Véleményem szerint ez az expanziós lelkesedés veszélyeket is rejt magában. Az osztrák bankok növekedése ezzel elválaszthatatlanul összefonódik a közép-kelet-európai államok gazdasági növekedésével és prosperitásával. A bankok nettó üzleti profitjának nagy része még most is közép- és kelet-európai leányvállalataiktól származik, míg a túltelített osztrák piacon a hozam minimális. Az Európai Unió 2004-es bővítése új lehetőségeket nyit meg. A Népszövetség számára 1925-ben a háború után széthullott osztrák pénzügyi rendszerről készített híres Layton–Rist jelentés szerzői helyesen így jellemezték a bécsi bankok 1918 előtti jelentőségét: „...A bécsi bankok vezető szerepet játszottak az osztrák tőke kelet- és délkelet-európai térnyerésében.”⁵² Fő vonalaiban tehát az osztrák gazdaság korábbi befolyási övezete felé mozdul el – talán azzal a megszorítással, hogy a folyamatban nem csak az osztrák tőke játszik szerepet. Önkéntelenül is felmerül a kérdés: lehet, hogy a történelem megismétli önmagát?

Fordította: GALÁNTAI RITA

⁵² Layton, W. – Rist, Ch.: *Die Wirtschaftslage Österreichs. Bericht der vom Völkerbund bestellten Experten.* Wien, 1925. 86.

PETER EIGNER

*Austria's Economic Performance in the 20th Century.
Some Remarks on the Role and Influence of Banks and Industry*

Most historians nowadays agree that the “purest” form of universal banking was found in Austria-Hungary. One of the striking features of the Austrian banking system was the close relationship between industry and commerce (even in comparison with other universal bank systems). The article focuses on a couple of problems arising from this fact. First of all, it discusses whether the banks with their accumulation of functions dominated industry as often stated, and if there were any signs of industrial emancipation.

Austria's eventful history in the 20th century has been reconsidered. The period from the Habsburg Monarchy till Austria's First Republic is characterized as one of the worst economic performances of the interwar period, while the period from Austria's integration into Nazi Germany till the country's Second Republic with a relatively huge nationalized banking and industrial sector and with an economic upswing similar to Germany's “Wirtschaftswunder” led Austria to become one of the richest countries in the world. The impact the banking system had on the different stages of this process has also been presented.

Nowadays concentration, privatization and internationalization characterize the financial sector in the age of globalization and have led to increased foreign ownership in Austria's economy. On the other hand, the breakdown of the former Communist regimes strengthened Austria's “bridge function” towards these new markets and especially Austrian banks – by using different strategies – could gain important positions in these economies. Austria's economy now moves toward regaining its former sphere of influence.